

Koha vaimne reostus: Raadi

Karin Bachmann

See kirjutis on kokkuvõte Eesti Kunstiakadeemias kaitstud magistritööst „Mental pollution of the place – case study Raadi”. Töö juhendaja oli arhitekt Tõnu Laigu (MA), kaasjuhendaja professor Panu Lehtovuori, retsensent prof Kaia Lehari. Töö kaitsti 2006. aasta juunis.

Sissejuhatus

Koht päikese all, minu koht maailmas, koht kellegi südames, lapsepõlvkohad, peidukoht – igal inimesel on selle sõnaga ning tema sisuga oma isiklik seos. Koha olemasolu annab kindluse, kaitseb müürina meelt. Nagu kodu. Ilma kohata ehk kohatult on võimatu olla; ei saa olla kohatus kohas – kui see oleks võimalik, võiks see tunduda üsna ebamugav. On mõistagi kohti, kus tuntakse end määramatult ja halvasti, kohti, millel on negatiivne aura, kus on ohtlik vms, kuid see on siiski viis, kuidas koht on, tema iseloom.

Gabriel Garcia Marquez ütleb oma raamatus „Sada aastat üksildust”, et keegi ei kuulu ühtegi kohta enne, kui tal ei ole seal surnut mulla all. Seda saab võtta kas sõna-sõnalt või siis ülekantud tähenduses – et mida enesest maha jäetakse. Seega on üks koha põhiolemuse mõistmise ja tõlgendamise võimalus lähtuda tema materiaalsest olemusest, suhtuda kohasse kui stabiilsesse suurusesse-väärtusesse, mille omadused ajas ei muutu. Kohaga seostub ka mittemateriaalseid väärtusi – ideid, mõtteid, tundeid. Mingisse kohta kuulumine või mõtlemine inimesest koha kaudu on inimloomuses.

Käesoleva kirjutise oluline osa on vaimse reostuse defineerimine, mida tehakse koha kui *süsteemi* analüüsi kaudu. Vaimset reostust uurima hakates küsime endalt kõigepealt, miks on mõned kohad lugudes ja mälestustes eemal-letõukavad, räpased, nii et suur halbade kogemuste taak ei näi inimestele seal enam ruumi jätvat. (Siinkohal ei peeta silmas nafta-, prügi-, kemikaali- vms käegakatsutavat reostust.) Uusi sündmusi ei toimu, need kulgevad kuskil mujal. Tegelikkuses on need kohad hooldamata, inimtühjad ja ohtlikud.

Hüpotees: koha reostuse olulise osa moodustab vaimne reostus, mis on koos teiste põhjustega tekitanud koha suhtes vastumeelsuse, tema halva imago, muust linnast või külast äralõigatuse jne. Lõppeesmärk on teha selgeks, kas ja kuidas on võimalik kohta puhastada.

Doreen Massey järgi moodustub koht üksteist vastastikku mõjutavate sotsiaalsete suhete ja protsesside, kogemuste ja käsituste koostoimes. Suhted, emotsioonid, protsessid jm kohaga seostuv on sõltuvalt vaatelehest kas positiivsed, negatiivsed või neutraalsed.

Vaatlusaluseks kohaks valitud Raadi on viimasel ajal Eestis mitmel põhjusel tähelepanu keskmes olnud. Autor on kõheldes mõtelnud, et ehk oli Raadi valimine liiga kerge vastupanu teed minek, kuna Raadi kihid on kõigi ees avatud ja nende lugemine ei ole võib-olla nii raske kui mõne teise paiga puhul. Kuid samas on parem, kui varjus(urmas) olevat teemat käsitletakse ilmselge kaudu – nii on nähtuse olemuse selgitamist parem jälgida ja kindlasti on ka eksimisvõimalus väiksem.

Kirjeldamaks kohta kui ajalooliste sündmuste ladestut ning näitamaks lademetete paljastumise viisi, on kasutatud terminit *palimpsest* (pärgament, millelt algne tekst on kustutatud ja uus peale kirjutatud). See metafoor väljendab ajalooliste sündmuste ilmumist rangelt kronoloogilises järjekorras – miski ei saa seda väärata, ühtegi kihti ei saa olematuks muuta ega kuhugi midagi vahele kirjutada. Seda terminit on arhitektid kasutanud ajaloolise järjepidevuse näitlikustamiseks palju ning ta sobib seetõttu hästi ka selle töö konteksti.

Koha aspektid ja sisu

Põhiolemus

Küsimusele, kas otsatu tühjus asus mitte milleski või oli ta siiski kohas, vastas Aristoteles, et tühjus asus koha ja aja vahel.

Kui asjad maailmas eksisteerivad, võtavad nad endale koha – maailm on alati ja igavesti kohtne. Olla inimene tähendab elada surelikuna maakeral, seega eluneda, asuda kusalil.¹ Olla tähendab omada kohta, mõnd asupaika, kus peatuda. Heideggeri mõistes ongi maakera koht, kus inimene elab. Me ei saagi kuskil mujal olla, sest meil ei ole valikut. Ka kõik asjad juhtuvad mingis kohas.

1 Heidegger, M. 2001. *Poetry, Language, Thought*: 145.

Koht on üks tänapäeval enim teoreetiliselt ja poliitiliselt koormatud teemasid.² Populatsioonide suurenedes, linnade laienedes, iga eluala arengu kiirenedes ning agressiivsuse ja kiiruse kasvades läheb indiviidil oma koha leidmine järjest raskemaks. Ning mida ihaldatavam asi on, seda rohkem püütakse selle pealt teenida. Kohaga seoses taotletakse suuremaid müüginumbreid ja suuremat klientide arvu, koha kaudu luuakse tulevikuperspektiivi ja paremat muljet. Koht on paik, kust asjad alguse saavad.

Koht moodustab keele ja religiooni kõrval ühe kultuurisüsteemi. Me kasutame koha diskursust, et anda elule mõte ning iseenast ühiskonnas ja selle uskumuste süsteemis teataval kindlal viisil positsioneerida.³ Koht annab teatava kindluse ja turvatunde – kuhugi kuulumine tagab kellekski olemise, ükskõik, mis juhtub. Kuulumine tähendab eelkõige siduvaid kontakte ja uskumusi. Kohatunnetus ei teki üksnes kindlast paigast, see on omane ka migrantidele: haabitust⁴ kantakse endaga kaasas ja rännu kontekstist sõltuvalt see uueneb.⁵ Näiteks võib tuua mustlasi, uusaegseid rändureid ja kõrbe rändhõime – pidev rännak ei tähenda, et neil puuduks kohatunnetusvõime, see käib nendega kaasas.

Koht moodustab iseseisva asupaiga, kuid on sellegipoolest üldise pildiga seotud. Seega ei saa kohta tema kontekstist välja võtta ilma sidemeid katkestamata, mis muudaks ta täielikult teiseks. Koht on osa suurest süsteemist ning toimib ainult süsteemile omaseid jooni säilitades. Koha võtmeisikud ja mõjutajad on inimesed –kasutajad ning sümbolite ja tähenduste loojad ja tarvitajad.

Ajaloopalimpsest

Koha tähendus on sotsiaalne konstruktsioon, mis hõlmab kõiki inimeste meelte ja ka kollektiivses mälus olevaid tähendusi ja sümboleid. Ajaloosündmused asuvad selles muutmatul kujul kiht kihi peal kindlas järjestuses. Järjekorda ei saa segi paisata ega muuta. Kihtidel on erinev kaal ja nad võivad oma ajastu ruumikäsitlust muuta erineval viisil; samuti sõltub kihi vaatlemine vaatelehest endast. Mitte miski ei ole nii personaalne kui inimese mälestused.⁶ Tähendust

2 Rose 1995: 88.

3 Hall 1995: 176.

4 Migrantide haabituse moodustavad nende isiklik aegruumiline kogemus ja pärand, geograafiline taust, pärimuskultuur ja sotsiaalne võrgustik. Bourdieu 1977:28.

5 King, R. 1995:28.

6 Lowenthal, D. 1986. *The Past is a Foreign Country*: 197.

omavad mälestused on need, mis mõjutavad inimeste käitumist kohtade ja teiste inimeste suhtes, mitte lihtsalt faktid minevikust. Mälestusi salvestatakse terve eluaja,⁷ seega mõjutavad kihtidest meid ja ümbritsevat keskkonda need, millel on kollektiivi jaoks suurim ühine kaal.

Piirid ja katkematu liikumine

Koha limiidi ehk piiri määrab see, mida keha saab selles kohas teha – see on tundetegevus, jalavaev, tema sealne ajalugu.⁸ Mentaalne ja emotsionaalne sisu annavad kohale põhilise karakteri ning piirid vormuvad sujuvalt, järgides koha kognitiivseid piirjooni. Piirid ja nende tunnetamine on seotud koha mentaalse kehaga, samuti sellega, kuidas füüsiline keha ja koht saavad teineteise karakteristikuid kasutada. See muudab suhted veelgi isiklikumaks, sest ei ole olemas täiesti sarnaseid kehi, seega ei saa olla ka sarnast piiritunnetust. Koha piir ei ole seega koha lõpp ja piirang, vaid tema eksisteerimise algus, kust algab kogemuste korje, mis laiendab piire.

Piirid loovad organiseeritud sotsiaalse ruumi. Piiritlemine on või võib olla ka osa koha loomise protsessist.⁹ Koht ei ole kombatav kobar füüsilisi elemente. On küll võimalik püüda täpselt piiritleda looduslikku kohta, kasutades üheselt defineeritavaid termineid, nagu metsapiir, mäeahelik, jõgi vms, kuid isegi siis ei saa õiget ülevaadet. Inimeste meeltes hõlmab koht ikkagi määramatu hulga suhteid, elemente, väärtusi ja inimesi ning piirid ei ole täpselt tunnetatavad.

Koht on protsess ning muutub ise selle kestel.¹⁰ Kohatunnetus ja koha omadustest arusaamine tekib üksnes tunnetades kohta taustsüsteemi osana. Iga koht ei moodusta tervet maailma, kuid tal on kindlasti sellega sidemeid ja sellesse linke. Pidev muutumine ja liikumine, ajaloo uute kihtide lisandumine ja aja kulg on koha sündmused. Ka looduslikud kohad muutuvad pidevalt, sekundi mürdosa kaupa, ehkki inimesed neid muutusi olevikus eriti ei tunnetata (geoloogilised protsessid, rohu kasvamine jne). Tunnetuslikult ei saa koht muutuda kiiremini kui inimene – nad sõltuvad teineteisest. Need on aeglased ja nähtamatud protsessid, nagu imago ja reputatsiooni muutus – ühel hetkel on see teostunud, uus, lisandunud tähendus vanaga põimunud.

7 Op. cit.

8 Casey, E. 1998. *The Fate of Place*: 78.

9 Massey, D. 1995. *For Space*: 68.

10 Massey, D. 1996. *A Place in the World?: Places, Cultures and Globalization*: 31.

Koht ja ühiskond

Kõik geograafid eeldavad siiski, et kohtadel ei ole iseseisvat tähendust, vaid üksnes see, mille inimesed neile annavad,¹¹ ja see tähendus muutub pidevalt nagu koht isegi. Kuna koht on pidev sotsiaalne protsess, siis on ka tähendus pidevas liikumises ja muutumises. Christian Norberg-Schulzi järgi on aga kohtadel teatav olemus, *genius loci* (paigavaim), eelnevalt olemas ning „arhitektuur tähendab paigavaimu visualiseerimist”.¹² Inimesed seostuvad meie mõtteis kohtadega, kuid kohad seostuvad ka inimestega. Inimene seostatakse selle kohaga, kuhu ta mingitel ajahetkedel on kuulunud, kus viibinud või millega sidemeid omanud. Samuti meenuvad teatud kohaga seoses inimesed, kes on sellele mingeid tähendusi andnud ja selle koha loomise protsessis osalenud. Alati ei pruugi koht inimesega seostuda, küll aga inimene kohaga – mälupiltides me asetame isikud keskkonda, mis on meie silmis neile harjumuspärane, ehkki nad tegelikkuses ei pruugi ammugi enam selle ümbrusega seotud olla. Seega on kohad inimelu vältimatu koostisosa, olles samas enne inimest tähenduseta – igikestev vastastikmõjude süsteem.

Koha vaimne reostus

Koha vaimne reostus on ajalooga, kultuurilooga ja mõne teise samalaadse protsessiga kuhjunud mälestuste ja emotsioonide kogum, mis annab kohale mõne inimrühma silmis erilise negatiivse tähenduse. Kihtide ajalise järgnevuse tõttu ei ole võimalik midagi kustutada. Halba saab küll lühikest aega varjata, kuid sellega tuleb nii või teisiti tegelda. Kollektiivselt kogetud kahju, ebaõiglus või mis iganes tugev emotsioon kandub nüüdisaega, elustudes mälestustes, ausammastes ja muuseumides, ning kustutada ei saa mitte sündmust, vaid selle kahjulikku mõju tänasele päevale.

Mõni negatiivse taagaga koht jääb puutumatuks. Seda ei kasutata, seal ei toimu mingit tegevust ning sinna ei kandu linnaruumi uusi moodsaid elemente. Minevik on olevikust tugevam ega lase edasi liikuda. Uusi emotsioone ei kogune, uusi kihte juurde ei teki. Selline olukord ongi vaimne reostus – tõke, mis eksisteerib inimeste meeltes, nähtamatud takistused, mis ei võimalda seda kohta nüüdisvajadustest lähtuvalt arendada, väljudes mälust ja elustudes nüü-

11 Massey 1995: 98.

12 Norberg-Schulz, Ch. 1991. *Genius Loci*: 35.

disaegses aegruumis. Kuni reostust ei ole „maha pestud”, jääb koht määrituks ja olukord ei muutu.

On kaks täpselt jälgitavat viisi, kuidas siiani on reostatud kohtadega toime tulnud. Esiteks on reostuse võimu utreeritud ja pandud negatiivne selle võimendamise kaudu enda kasuks tööle. Näiteks võib siin tuua Budapestis asuva *Terror House*'i. Hoone, mis algselt ehitati elamuks, on olnud nii natsistlike kui ka kommunistlike vallutajate peakorter; teda on kasutatud vangla ja piinakambrina. Pärast vabariigi taassündi taastati vangikongid, surmatoad ja ülekuulamisruumid ning otsiti välja ketid, pommid ja dokumendid; kogu majas kõlab vastav muusika ja ripuvad ajastukohased pildid. Hoone muudeti monumendiks.

Samamoodi toimiti Poolas Oświęcimis asunud natsliku Auschwitzi koonduslaagriga. Praegu on võimalik laagrit külastada ja on loodud ka virtuaalne keskkond. Edward Casey on Auschwitzi nimetanud antikohaks, kus prefiks „anti” märgib inimeste kohasse suhtumist. Selles kontekstis ei ole võimalik negatiivset positiivseks muuta, sest halb ületab rehabiliteerimisvõimalused mitmekordselt. Antikoht jääb halvaks ning distantseerub mingil moel teistest kohtadest, kuna ta ei ole võimeline muutuma – pideva liikumise-arenemise protsess on peatunud, uusi kihte enam ei ladestu. See ei ole monumendistamise kaudu lepituse otsimine, vaid püüd säilitada halba stabiilsena.

Teine viis vaimse reostusega toime tulla on püüda leida kohale uus funktsioon. See on raske, kuna mälestused on visad muutuma. Koht oma lugudega on oluline infoallikas ja puudutab suuremat hulka inimesi. Sõltub alati reostuse liigist ja raskusest, millist teisendamiseviisi valida.

Tartu vana lihakombinaadi näide on üks tavalisimaid. Tema ajalugu ulatub tagasi nõukogude aega. Uued omanikud tahavad ehitada lagununud hoone ümber kortermajaks, säilitades seinad ja muud põhikonstruktsioonid. Tehasehoone külje all on park, kus siiani töötab lasteaed. Paljudele toonastele lastele seostub kelgutamine siiani surmahirmus sigade ahastava karjumisega, mis tehase akendest parki paiskus, ning pargis paikneva kondihoidlaga, ja suurima tõenäosusega nad ei ostaks eluilmast sinna majja korterit. Kuid väljastpoolt tulnutel, kel puudub ajalooteadmus, ei ole selle palimpsestikihiga mingit negatiivset seost.

Teine näide on Tartu arestimaja, mille keldrites Nõukogude okupatsiooni ajal inimesi kinni hoiti, piinati ja tapeti. Mõne aasta eest hoone renoveeriti ja muudeti kortermajaks. Enamik kortereid on nii asukohast johtuva kõrge hinna kui ka maja mineviku tõttu välismaalaste omanduses. Kuid minevikutaak ei ole üksnes kohalikku laadi: kui linnavalitsus tahtis panna hoonele silti, millel kirjas majas toimunud tapmised, pöördusid elanikud võimude poole palvega

tahvlit mitte paigaldada – tundub, et siiski ei taheta selle kihistusega iga päev silmitsi seista.

Poodu majas kõiest ei räägita, ütleb vanasõna. Inimesed eelistavad püüda pigem unustada kui mäletada. Selle põhjust ei osata tihtipeale seletada – tunded ei olegi iga kord põhjendatavad.

Case study Raadi

Tundub, et meil on tänapäeval tungiv igapäevane vajadus asjadele tähendust omistada.¹³ Vajadus näha nende mõtet, olemust, midagi pinnaalust. Tähendus on saanud tugevaks argumendiks ja asjaks iseeneses – tähenduseks tähenduses.

Vaimse reostuse olemasolu saab tõestada üksnes mõned koht uurides ja jälgides, ennekõike võttes arvesse selle sotsiaalsed sidemed, selle suhtes kujunenud avalikku või sisemist arvamust, käitumist selle suhtes. Esiteks tuleb loomulikult vaadelda ajalootausta ja kaaluda koha tähendust inimestele. Et tekitada võimalikult kaalukas juhtum, ongi valitud Raadi – koht, kuhu peab tulema uus Eesti Rahva Muuseum, kõigi eestlaste koht.

Raadi mõisa ajalugu ulatub tagasi keskaega. Alates 18. sajandist kuulus ta Liphardtite perekonnale. Peale I maailmasõda läks mõis Tartu Ülikooli valdusesse ja kuni 1944. aastani asus seal Eesti Rahva Muuseum. II maailmasõja ajal põletati mõis maha ja kunstikogud evakueeriti.

1940. aasta sügisel läks Raadi territoorium (üle 100 hektari) Nõukogude võimuorganite kätte ja muudeti sõjaväelennuväljaks (toonaste juttude kohaselt oli see Nõukogude Liidu kõige uduvabam lennuväli). Kogu ala muutus suletud piirkonnaks, linnaelanikele oli sinna minek keelatud. Sõjaväelennuvälja tõttu oli ka Tartu linn ise mõnda aega suletud, aegade leebudes jäi ainult Ülejõe piirkond enam-vähem kinniseks tsooniks. Lennuväljalt startisid ja sinna maandusid päeval ja öösel lennukid, raputades kogu linna. Ülejõel elasid sõjaväelased, kes müütsid vahel eramajadele salaja kütuseks masuuti ja ka ehitusmaterjaliks betooni – sõjaväel oli kraami palju ja raamatupidamisarvestust sai ju muuta. Talvel kostis lennuväljalt öösiti kõva müra – seal sulatati lennukimootoritega jääd. On teada ka mitu juhtumit, kus lennukid Raadil alla kukkusid, ohvriteks osutusid küll üksnes sõjaväelased ise.

Eesti Rahva Muuseumi Raadile tagasiviimisest hakati uues Eesti Vabariigi rääkima kohe pärast selle sünni. On tehtud mitu arhitektuurivõistlust,

13 Auge, M. 1995. *Non-Places: Introduction to a Anthropology of Supermodernity*: 94.

Ajajärk/ Sümbol	Esimene Eesti Vabariik (EW)	Nõukogude okupatsioon (ENSV)	Eesti Vabariik (EV)
Materiaalne	Mõis Park	Lennuväli „Vabastajate” monument Okastraataed Julius Kuperjanovi haud ja mä- lestussammas Raadi surnuaial	Metsik loodus Korratus Reostus
Mentaalne (ühendustloov ka teises kontekstis)	ERM-i häll	Lennukimüra Sõdurid linnapildis	Elevus „keelatud maa” kätte- saadavusest Vaba tahte tunnetamine Karistamatus tunne ERM-i tagasitulek
Selgitus	Mõis kui Eesti Rahva Muuseumi kunagine asukoht kätkeb poeetilist ideed kaotatud paradiisist. Mõis ja park sümboli- seerivad kadunud maailma, kus aeg oli ilus ja inimesed olid vabad. Idea- liseeritud meenu- tused – vägivaldne sundvõõrandus tekitab perfektse mineviku illu- siooni.	Lennuväli ja „vabastajate” monument meenutavad otseselt Nõukogude okupatsiooni. Monument ise asub nii nutikal kohal, et teda vaadeldes saab taustal imetleda kunagist ilu – varemets mõisa, kaunis on ka vaade järvele. Okastraataed on suletuse, äralõigatuse, tõrjutuse ja võõr- vägede sümbol. Julius Kuperjanovi haud oli koht, kus inimesed käisid salaja küünlaid panemas (see tegevus oli karistatav). Paik omandas salakoha maine; siin sai sosinal vabariigist rääkida – rohkem silmsideme kaudu. See oli vabaduse ja lootuse monument. Haud muutus inimestele oluli- seks kohaks, kus sai demonst- reerida vastuseisu ja tahet oma vabariik taastada. Lennukimüra ja sõdurite pidev kohalolek tänavapildis olid märgid Tartust kui kunagisest suletud sõjaväelinnast.	Võrreldes Nõukogude pe- rioodiga meenutab praegune olukord Raadil kaost. Loodus on kõik üle võtnud ja endale allutanud – sellist pealetungi võib võrrelda piiride kaotami- sega. Raadi tähendab praegu enam seiklust ja põnevaid retki kui ohtu ja õnnetusi. Sõ- duritest maha jäänud reostus sümboliseerib lisaks looduse tegelikule saastatusele üleül- dist nõukogulikku reostatud mõtteviisi – hoolimatust ja lugupidamatust. Sentimentaalne mõtlemine sellest kohast kui ERM-i sünnipaigast hakkab taas pead tõstma, eriti nooremate inimeste seas. Seda nähak- se kui vabaduse kasvu – et muuseum saaks uuesti öitseda oma hällis.

Tabel 1.

kus muuseumi asukohaks oli mõni teine paik, lõplikult otsustati Raadi kasuks 2003. aastal. Rahvusvaheline arhitektuurivõistlus korraldati 2005 ja selle võitis arhitektide trio tööga „Memory Field”, mis kasutab üht lennuvälja ruleerimisrada muuseumihoone hoovoturajana või siis on muuseumimaja ruleerimistee lineaarne ja mahuline pikendus.

Raadil on olnud palju tähendusi ja funktsioone. Osa neist on jäädavalt ladestunud palimpsesti ja neid ei ole tõenäoliselt võimalik kunagi taastada; mõnda ei tahetagi taastada. Teised jälle hakkavad tasapisi uut elu elama, saades nüüdisajalt põnevaid värvinguid.

Sümbolid loovad rohujuure tasandil kohale imago nende inimeste jaoks, kes sellega seotud. Raadi puhul saame laias laastus rääkida kolmest ajajärgust, mis on siiaaani aktuaalsed. Tabel 1 annab Raadist kui sümbolväljast tervikliku ülevaate ja püüab sümboleid dekodeerida.

Vaimne reostuse olemasolu Raadil tuli kõige paremini esile pärast arhitektuurivõistluse võidutöö avalikustamist. Ei olnud kedagi, kellel ei oleks teemast oma arvamust olnud, ja kogu tormilise vaidluse kesksed küsimused olid *koha* olemus, ajalugu ja kasutamine ning kasutamise viis. Ja ei räägitud mitte kohast kui füüsiliselt olemas olevast paigast, vaid just temaga kaasas käivast koormast, emotsionaalsetest tõkenditest, kohavaimust jne. „Ent just asukoht on tekitanud teise suure poleemika maja ümber. Hoone vormi lähtekohaks on endine lennuväli, ühelt poolt abstraktne vektor, aga teiselt poolt dramaatiline maastikumärk. Ometi ei saa me siin rääkida väga selgetest sümbolisatsiooni mehhanismidest, mis kehtiksid uue hoone ja vana lennuvälja vahelise suhte puhul, et maja kuidagi lennuvälja rõhutaks või seda varjaks.”¹⁴

Kuidas saada teada, mida arvatakse? Tuleb kuulata neljandat võimu – ajakirjandust; tuleb kuulata inimesi – vestelda, nüüdisajal lugeda ka internetikommentaare; tuleb rääkida professionaalidega (geograaf Indrek Ranniku, kunstiajaloolane Enriko Talvistu, Tartu Ülikooli Meediakeskuse juhataja PhD Maarja Lõhmus, arhitektuurivõistluse võitjad Dan Dorell, Lina Ghotmeh, Tsuyoshi Tane). Tabel 2 on kokkuvõttev analüüs ajakirjandusest, netikommendaridest¹⁵ ja professionaalidega tehtud intervjuudest.

Uuritavate gruppide arvamused erinevad põhiliselt situatsioonikäsitluse ja probleemi lahendamise lähtekoha poolest: ühed räägivad füüsilistest, teised mittemateriaalsetest struktuuridest. Esimese grupi arvamuse kohaselt tuleks koht tegelikult puhastada ja korrastada ning lõhkuda sovjetidest maha

14 Eesti Ekspress, 25.01.2006: Andres Kurg. Hoolikalt polsterdatud arhitektuurivaidlus. <http://www.ekspress.ee/viewdoc/EC4C730C771D9B82C22570FF00619456>

15 Analüüsi ainult sisukaid kommentaare, kus leidis ettepanekuid, arutluskäike ja arvamusi. Leim arvesse ei läinud.

Allikas/Positsioon diskussioonis	Peamised seisukohad	Peamised ühi- sed vaated	Peamised erinevused
1. Meedia = avalikkus	Raadil kui kohal on sümboolne väärtus. Muuseum kui sümboolne väärtus. Põlvkondadevaheline erimeelsus.	Sümbolväärtus Progress Vajadus muutuseks	<u>Probleemi lahendus:</u> meedia võtab neutraalse positsiooni ja toetub professionaalidele; inimesed soovivad Nõukogu- de aja struktuurid lammutada või/ja kasutada säilinud mõisa- hooneid või neid restaureerida; professionaalid näevad lahendust olemasoleva struktuuri aktiivsesse kasutusse võtmises, sellele uue tähenduse loomises, olemasolevast olukorrast kasu lõikamises.
2. Interneti-kommentaariid = inimesed	Okupatsiooni jätkamine. Tulevikku suunatud areng. Tartu linnaga on kohal nõrk side.		<u>2. Sümbolväärtusega koha kasutamise viis:</u> meedia toetub nii professionaalidele kui ka tavainimestele – mõlema poole arvamusi on kajastatud; inimesed näevad kommunismi sümbolite kasutamist kui katset siduda hea sümbol (muuseum) halva sümboliga (lennuväli); professionaalid usuvad mitmetähenduslikkusesse kui jätkuvasse protsessi, mille kestel tähendused muutuvad ja sümbolid teisenevad.
3. Intervjuud = professionaalid	Raadi on sümbolväli. Raadi kui vaimsest reostatud koht saab puhastatud põlvkondade vahetumisega. Raadi tuleb kasutada ja mitte seda kõrvale lükata. Raadi on tühi ja reostatud, muuseumi jaoks liiga suur ja tundetud.		

Tabel 2.

jäänud hooned-teed-rajad, seeläbi puhastuks ka maine. Teine grupp soovib tööd tähenduste ja mõtetega, selgitusi ja sotsiaalset harimist. Nende kahe grupi arvamuste põhimõtteline erinevus tuleneb erinevast kohakäsitlusest: koht kui puhtfüüsiline materjalikogum või koht kui suhete-tähenduste-kogumuste kogum.

Sümbolid on rahvuslike väärtuste indikaatorid. Neist arusaamine ja neile kaalu andmine on ka personaalne, kuid ühine arvamus kinnitab mingit ühist väärtust. Koha sümbolväärtuse nägemine on ühine, kuid koha

kaitsmise mõte indiviiditi ja indiviidigrupiti varieerub, samuti arvamus, kas kaitsta on vaja.

Vaimse reostuse seisukohalt võime teha järelduse, et probleemi nähakse ja mõistetakse kõigil vaadeldud ühiskonnatasanditel ning vajadus avaliku diskussiooni järele on selge. Kuna erinevatel gruppidel on erinevat laadi infokanalid ja taustateadmised (empiirilised ja uurimislikud), on ka informatsiooni süntees „üldine”. Kuna diskussioonis osalejatel puudub kokkupuutepunkt, on vaidluse tulemus hajus ja hakitud. Siiski jäävad sõelale kaks selget seisukohta: kas koha füüsiline puhastamine või selle vaimne puhastamine.

Järeldused

Vaimse reostuse mõiste kaldub olema hägune ja segadusttekitav. Inimesed saavad selle sisust aru ja tunnetavad, milliseid meeleolusid olukord põhjustab, ja oskavad ka vaimset reostust diagnoosida, kuid selle kirjeldamine on väga keeruline. Järelikult ei ole vaimne reostus füüsiliselt mõõdetav. Mentaalne substantis kogutakse kogemuste, kohaloomisprotsessis osalemise, kollektiivsete tähenduste ja arusaamade kaudu ning teda saab kirjeldada koha ja sootsiumi suhete ühe osana.

Vaimne reostus ning selle maht ja põhiolemus on äratuntav, nagu selgub elavatest ühiskondlikest diskussioonidest. Isegi kui tema mõju ja ulatust on raske hinnata, kuna tähendused ei pruugi alati kattuda, tuleb tema olemasolu tunnistada ja avalikustada. Sest siis hakatakse tähendusi-põhjusi-taustu vastastikku lugema ja tõlkima. Ja võib juhtuda, et sünnib arusaamine (mõtlemisainet pakkuva näitena võiks siin tuua Vabadus(sõja)samba tüli).

Kuna koht iseenesest on sotsiaalne konstruktsioon, siis on seda ka vaimne reostus, mille juured asuvad mingis selles kohas aset leidnud kurjas sündmuses. Seega peaks vaimset reostust olema võimalik sotsiaalselt dekonstrueerida. Kuid nagu me teame, on reostuse osaks olevaid sümboleid üksnes näiliselt kerge uutega asendada. Sümbolid tekivad inimese meeltes ja füüsiliste kehandite teelt pühkimine ei aita, tuleb diskuteerida nende tekkekohaga – meelega.

Kuidas siis vaimse reostusega käituda? Millised oleksid soovitud? Mida me ühiskonna seisukohti vaadeldes teada saime?

I. Protsessi järgimine

Sündmused ladestuvad ajalises järjestuses ja üks sündmus valmistab ette pinnase järgmisele. Vägivaldne sekkumine, püüd sündmustest ette kihutada, selliste kontseptsioonide ja vastumeetmete kasutamine, mis ei lähtu kohast enesest ega tasutauuringuist, hakkab loogilist protsessi takistama. Kõigil sündmustel on tähendus, nad saavad kusagilt alguse, neil on juured ja põhjused. Lahendus saabub ajaga – võib-olla sama kaua, kui võttis aega reostumine, kestab ka puhastus. See võib olla renoveerimine, uuendamine või hävimine – põhiline on aru saada, kust see tuleb ja kuidas ta palimpsesti ladestub.

II. Harid(t)us

Kuna reostus „elab” inimeste meeltes, saab muutus tulla vaid sealtkaudu – kas sotsiaalse harimise, professionaalide selgituste, avalike arutelude või arvamus-uuringute näol.

III. Indikaator

Vaimne reostus on koha hindamise kriteerium ja tema väärtustamise indikaator. Ta näitab koha senist arengut, temaga seotuid emotsioone, tõrkeid ja võimalusi. Ta on üks tööriist koha olemuse sügavamaks mõistmiseks. Teda peab arvestama igasuguses planeerimis- ja projekteerimisprotsessis ning ta paljastub kohalike olude tundmaõppimise käigus. Teades koha haiget osa ja haigestumise põhjusi, on ravimit kergem määrata kui huupi lahmides.

IV. Eelis

Vaimset reostust saab vaadelda ka eelisena: kuna palimpsestikihte on võimatu vahepealt välja lõigata ja asendada, on võimalus kasutada olevikustruktuuri (nii vaimset kui ka füüsilist) arengu huvides. Järgides sündmuste loogilist käiku, me tegelikult hoogustame protsessi. Jättes koha kõrvale ja lootes selle iseeneslikule puhastumisele, teeme asja veelgi halvemaks, sest ümbruses olev negatiivne hakkab samuti sellesse hüljatud kohta kogunema, kuna koht on oma taustaga kindlalt seotud. Reostus akumuleerub ja ilmneb järjest tugevamini. Raadil on see üliselgesti näha – kõigi aastate jooksul, mis ühiskond teda vältis, ei kadunud tema negatiivne sisu kuhugi, vaid laienes veelgi.

„Teades selle ala ajalugu, pidasime alasse siseneva lennuvälja ignoreerimist võimatuks. /---/ Uue Eesti Rahva Muuseumi sekkumine pidi tegelema selle elemendiga ja adresseerima selle tähenduse, ükskõik, kui vaimselt reostatud see ka poleks.”¹⁶ Koha identiteet sünnib kõigist nendest komponenti-

dest, millest selles kirjatükis juttu on olnud. Teadmised ja siiras huvi aitavad igat kohta mingil määral mõista. Koha tähenduse muutmise võti on inimeste mõtlemise muutmine. Koha säästlik muutmine tähendab, et seal elatakse ja seda kasutatakse targalt, st kohast aru saades.

16 Dorell. Ghotmeh. Tane. /Architects, 2006 (intervjuu).

Mental pollution of a place: the case study of Raadi

Karin Bachmann

The article summarises the master's thesis defended in the Estonian Academy of Arts in 2006 entitled 'Mental pollution of a place – the case study of Raadi'. A major part of the article is devoted to defining mental pollution, which is done by analysing the place as a system. While studying mental pollution we should first ask ourselves why some places feature in the stories and recollections as dirty and off-putting, so that because of the burden of bad experience there is no room left for people. Nothing new happens there, new events happen somewhere else. In real life these places are unkempt, deserted and dangerous.

The concept of mental pollution tends to be vague and confusing. People grasp its meaning and know what emotions are evoked and they can even diagnose mental pollution, but it is quite difficult to describe it. Hence, mental pollution is not physically measurable. Its mental substance is made up from experience, participation in the placemaking process, collective meanings and opinions, and it can be described as one constituent of the interrelationship between place and society.

Mental pollution, its scope and essence are usually recognised as is clear from heated public discussions. Even if it is difficult to estimate its influence and extent, because meanings do not necessarily overlap, its existence should be acknowledged and publicly revealed. The meanings, causes and backgrounds can then be 'read' and interpreted. And it may happen that some kind of understanding will be reached (the confrontation caused by the Monument to the War of Independence should give us some food for thought).

As place is a social construction, mental pollution is also a social construction, and its roots lie in an evil event that happened in a particular place. Thus mental pollution is something that can be socially deconstructed. But as we know the replacement of symbols that have undergone mental pollution is only seemingly easy. Symbols arise in people's minds and the removal of physical bodies does not help, you will have to negotiate with the place of their origin – the mind.